IQRO JURNALI , IQRO JOURNAL, ИКРО ЖУРНАЛИ
ISSN:2181-4341| wordlyknowledge.uz/index.php/iqro
Volume 22 Issue 01 IYUN 2026

TARIXIY OBIDALARNI REKONSTRUKSIYA QILISH LOYIHALARINI BOSHQARISHNING ZAMONAVIY YONDASHUVLARI

Qodirov Mirhojibek Nodir o‘g‘li
O‘zbekiston Respublikasi
Bank-moliya akademiyasi magistranti
E-mail: qodirov.mirhojibek@bk.ru

ANNOTATSIYA. Ushbu maqolada tarixiy obidalarni rekonstruksiya qilish loyihalarini rejalashtirish, moliyalashtirish, loyiha boshqaruvi va texnik nazorat nuqtai nazaridan samarali tashkil etish masalalari tahlil qilinadi. Mavzuning dolzarbligi O‘zbekistonda madaniy meros obyektlari turizm, hududiy rivojlanish, milliy o‘zlik va xalqaro hamkorlik bilan bevosita bog‘liq strategik resursga aylanganligi bilan izohlanadi. Tadqiqotda UNESCO va ICOMOS tamoyillari, O‘zbekistonning madaniy merosni muhofaza qilish bo‘yicha huquqiy asoslari, shuningdek, so‘nggi ilmiy adabiyotlarda yoritilgan adaptiv qayta foydalanish, raqamli hujjatlashtirish, HBIM, konservatsiya va rekonstruksiya yondashuvlari umumlashtirilgan. Maqolada tarixiy obidalarni rekonstruksiya qilishda autentiklikni saqlash, zamonaviy foydalanish ehtiyojlarini hisobga olish, jamoatchilik manfaatini himoya qilish hamda loyiha risklarini kamaytirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqilgan.
Kalit so‘zlar: tarixiy obidalar, rekonstruksiya, restavratsiya, madaniy meros, adaptiv qayta foydalanish, HBIM, loyiha boshqaruvi, turizm infratuzilmasi, UNESCO, konservatsiya.

ABSTRACT. This article analyzes the effective organization of historical monument reconstruction projects from the perspectives of planning, financing, project management and technical control. The relevance of the topic is explained by the fact that cultural heritage sites in Uzbekistan have become a strategic resource directly related to tourism, regional development, national identity and international cooperation. The study summarizes UNESCO and ICOMOS principles, the legal framework for cultural heritage protection in Uzbekistan, and recent scientific literature on adaptive reuse, digital documentation, HBIM, conservation and reconstruction approaches. The article develops recommendations for preserving authenticity, meeting modern use requirements, protecting public interests and reducing project risks in the reconstruction of historical monuments.
Keywords: historical monuments, reconstruction, restoration, cultural heritage, adaptive reuse, HBIM, project management, tourism infrastructure, UNESCO, conservation.

KIRISH

Tarixiy obidalar jamiyatning tarixiy xotirasi, madaniy identifikatsiyasi va iqtisodiy salohiyatini o‘zida mujassam etuvchi noyob boylik hisoblanadi. Ularning rekonstruksiya qilinishi oddiy qurilish-ta’mirlash jarayoni emas, balki ilmiy asoslangan, huquqiy jihatdan tartibga solingan va jamoatchilik manfaatlari bilan bog‘langan murakkab loyiha faoliyatidir. Bunday loyihalarda me’moriy qiyofa, tarixiy qatlamlar, konstruktiv xavfsizlik, turistik foydalanish, mahalliy aholi ehtiyojlari va ekologik barqarorlik birgalikda hisobga olinishi zarur.

O‘zbekiston hududida Ichan-Qal’a, Buxoro tarixiy markazi, Samarqand - madaniyatlar chorrahasi, Shahrisabz tarixiy markazi kabi jahon miqyosida tan olingan yodgorliklar mavjud. UNESCO ma’lumotlariga ko‘ra, O‘zbekiston Jahon merosi konvensiyasiga 1993-yilda qo‘shilgan va mamlakatdagi bir qator obyektlar Jahon merosi ro‘yxatiga kiritilgan. Bu holat tarixiy obidalarni rekonstruksiya qilishda xalqaro standartlar, ayniqsa autentiklik, yaxlitlik, minimal aralashuv va hujjatlashtirish tamoyillariga rioya qilish zarurligini kuchaytiradi.

Mamlakatda madaniy merosni muhofaza qilish bo‘yicha huquqiy asoslar ham shakllangan. “Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish to‘g‘risida”gi qonun madaniy meros obyektlarini xalqning milliy boyligi sifatida himoya qilishga qaratilgan. 2024-yilda Madaniy meros agentligi huzuridagi ilmiy-ekspert kengashi faoliyatini takomillashtirish bo‘yicha normativ hujjat qabul qilingani ham restavratsiya va rekonstruksiya ishlarida ilmiy ekspertiza rolini kuchaytirishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Ilmiy adabiyotlarda tarixiy obidalarni rekonstruksiya qilishga yondashuvlar bir necha asosiy yo‘nalishda tahlil qilinadi. Pastukh, Gray va Golovina rekonstruksiya va restavratsiya jarayonida “eski” va “yangi” qatlamlarning uyg‘unligini ta’minlash, binoni faqat ideal tarixiy ko‘rinishga qaytarish emas, balki uning zamonaviy hayotdagi funksiyasini ham e’tiborga olish zarurligini ta’kidlaydi (Pastukh, Gray & Golovina, 2021). Bu yondashuv tarixiy obidani muzeylashtirib qo‘yishdan ko‘ra, uni jamiyat hayotiga faol qaytarish g‘oyasini ilgari suradi.

Adaptiv qayta foydalanish bo‘yicha tadqiqotlar tarixiy binolarning yangi funksiyalar bilan yashovchanligini oshirishini ko‘rsatadi. Amato, Andreoli va Rovai sobiq monastir misolida yangi funksiyalarni tanlashda iqtisodiy barqarorlik, madaniy qiymat, hududiy integratsiya va restavratsiya ta’sirlarini birgalikda baholash zarurligini asoslaydi (Amato, Andreoli & Rovai, 2021). Tunalı va Güneş esa 2024-yildagi tadqiqotida tarixiy binolarni qayta foydalanishga moslashtirishda minimal aralashuv va mahalliy ehtiyojlarni hisobga olish tamoyillarini alohida ko‘rsatadi.

Raqamli hujjatlashtirish va axborot boshqaruvi tarixiy obidalarni rekonstruksiya qilishda tobora muhim o‘rin egallamoqda. Korro Bañuelos va hammualliflar madaniy merosni barqaror saqlashda axborot boshqaruvi, ochiq ma’lumotlar, raqamli arxivlar va HBIM modellarining rolini tahlil qiladi (Korro Bañuelos et al., 2021). Vileikis Buxoro tarixiy markazi misolida an’anaviy uylar va mahallalarni raqamli hujjatlashtirish madaniy merosdagi o‘zgarishlarni boshqarish uchun zarur ekanini ta’kidlaydi (Vileikis, 2023).

Zamonaviy rekonstruksiya loyihalarida barqarorlik va energiya samaradorligi ham muhim yo‘nalishdir. Šekularac va hammualliflar tarixiy bino restavratsiyasida energiya samaradorligini oshirish mumkinligini, biroq bu jarayon konservatsiya talablari va binoning autentik qiyofasi bilan moslashtirilishi kerakligini ko‘rsatadi (Šekularac et al., 2020). Mocerino esa 2024-yildagi tadqiqotida innovatsion materiallar, 3D skanerlash, virtual reallik, tabiiy xavflarga chidamlilik va raqamli strategiyalar tarixiy merosni kelajak avlodlarga yetkazishda muhim ekanini qayd etadi.

Shu bilan birga, rekonstruksiya loyihalarida ortiqcha tijoratlashtirish, noto‘g‘ri material tanlash, tarixiy qatlamlarni yo‘qotish, mahalliy aholining manfaatlarini chetlab o‘tish va past sifatli tender amaliyoti asosiy xavflar sifatida ko‘rsatiladi. Shu sababli xalqaro tajribada madaniy meros obyektlari bo‘yicha qarorlar ilmiy ekspertiza, texnik diagnostika, jamoatchilik ishtiroki va uzoq muddatli monitoring asosida qabul qilinishi lozim.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Maqolada tahliliy, solishtirma va tizimli yondashuvlar qo‘llanildi. Birinchi bosqichda tarixiy obidalarni rekonstruksiya qilishga oid xalqaro ilmiy manbalar, UNESCO, ICOMOS va ICCROM tamoyillari hamda O‘zbekistonning madaniy merosni muhofaza qilish bo‘yicha normativ-huquqiy asoslari o‘rganildi. Ikkinchi bosqichda rekonstruksiya loyihalarining asosiy bosqichlari: dastlabki diagnostika, ilmiy-tadqiqot ishlari, loyiha-smeta hujjatlari, ekspertiza, moliyalashtirish, qurilish-restavratsiya ishlari, texnik nazorat va ekspluatatsiyadan keyingi monitoring tizimlashtirildi.

Tahlilda quyidagi mezonlar asos qilib olindi: obyektning tarixiy-madaniy qiymati, konstruktiv holati, materiallarning mosligi, rekonstruksiya texnologiyalarining reversivligi, turistik va ijtimoiy foydasi, mahalliy aholi manfaatlariga ta’siri, moliyaviy barqarorlik, ekologik xavfsizlik va raqamli hujjatlashtirish darajasi. Ushbu mezonlar tarixiy obida

rekonstruksiyasining nafaqat qurilish, balki madaniy, ijtimoiy va iqtisodiy natijalarini baholash imkonini beradi.

ASOSIY VA TAHLILIY QISM

Tarixiy obidalarni rekonstruksiya qilish loyihalari oddiy investitsion qurilish loyihalaridan bir necha jihati bilan farq qiladi. Birinchidan, bunday obyektlarda loyiha maqsadi faqat jismoniy tiklash emas, balki madaniy qiymatni saqlashdir. Ikkinchidan, har bir aralashuv ilmiy asoslangan bo‘lishi va keyinchalik tekshiriladigan tarzda hujjatlashtirilishi zarur. Uchinchidan, zamonaviy foydalanish ehtiyojlari tarixiy qiyofani buzmasligi lozim. To‘rtinchidan, loyiha yakunlangandan keyin obyekt doimiy monitoring, parvarish va boshqaruv tizimiga ega bo‘lishi kerak.

Rekonstruksiya jarayonining birinchi bosqichi obyektni kompleks o‘rganishdan iborat. Bu bosqichda arxiv hujjatlari, eski chizmalar, tarixiy fotosuratlar, arxeologik ma’lumotlar, konstruktiv holat, poydevor, devor, gumbaz, bezak, yog‘och va g‘isht elementlari, namlik, sho‘rlanish, deformatsiya va zilzilaga chidamlilik holati o‘rganiladi. Zamonaviy amaliyotda bu ishlar 3D skanerlash, fotogrammetriya, dron monitoringi va HBIM modellashtirish orqali yanada aniq bajarilishi mumkin.

Ikkinchi bosqichda rekonstruksiya konsepsiyasi ishlab chiqiladi. Konsepsiyada obyektni qanday darajada tiklash, qaysi tarixiy qatlamlarni saqlash, qaysi qismlarni konservatsiya qilish, qaysi qismlarga zamonaviy muhandislik tizimlarini kiritish, tashrif buyuruvchilar oqimini qanday boshqarish va nogironligi bo‘lgan shaxslar uchun qulayliklarni qanday yaratish masalalari belgilanadi. Bu bosqichda “minimal aralashuv” tamoyili muhim ahamiyatga ega: har qanday yangi element tarixiy modda va qiyofaga zarar yetkazmasligi lozim.

Uchinchi bosqich moliyalashtirish va loyiha boshqaruvi bilan bog‘liq. Tarixiy obidalar odatda katta kapital xarajat, uzoq tayyorgarlik muddati va yuqori texnik risklarni talab qiladi. Moliyalashtirish manbalari davlat budjeti, mahalliy budjet, turizm daromadlari, xalqaro grantlar, xayriya mablag‘lari, davlat-xususiy sheriklik, homiylik va maxsus madaniy meros fondlari hisobidan shakllanishi mumkin. Biroq har qanday moliyalashtirish modeli obyektning madaniy qiymatini tijorat manfaatlariga bo‘ysundirmasligi zarur.

To‘rtinchi bosqichda qurilish-restavratsiya ishlari amalga oshiriladi. Bu jarayonda an’anaviy materiallar va texnologiyalarni biladigan mutaxassislar, restavratorlar, muhandislar, arxitektorlar, arxeologlar va san’atshunoslar birgalikda ishlashi lozim.

1-jadval

Tarixiy obidalarni rekonstruksiya qilish loyihalarining asosiy bosqichlari va boshqaruv talablari

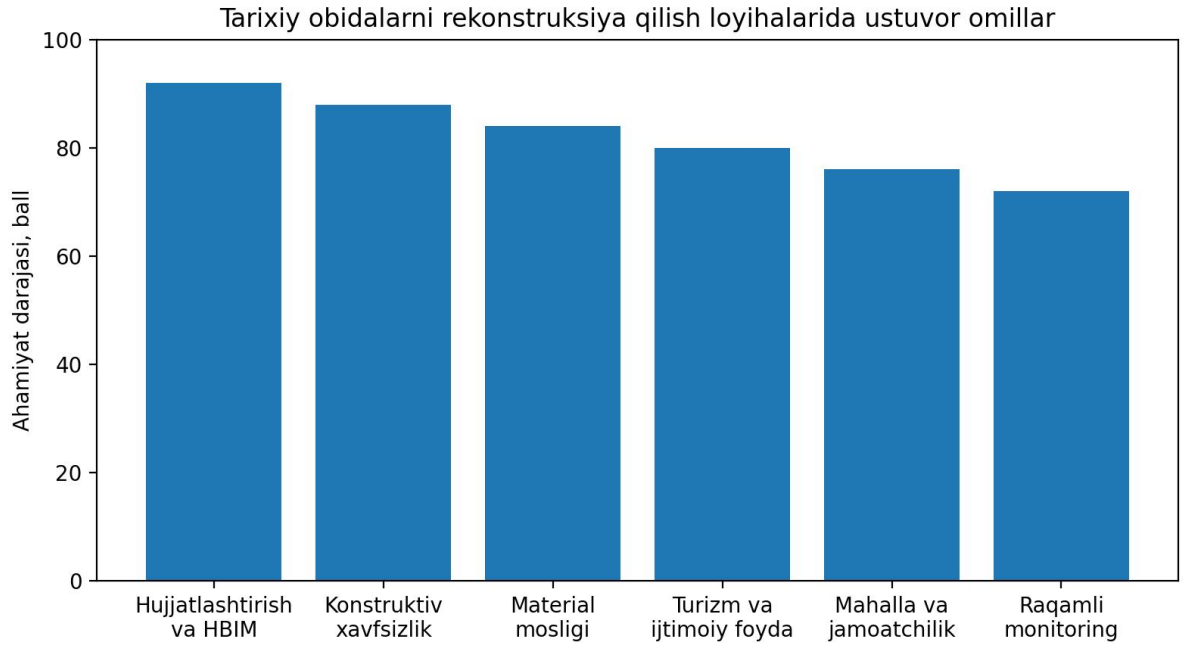
Bosqich	Asosiy ishlar	Mas’ul ishtirokchilar	Risklar	Kutiladigan natija
Diagnostika	Arxiv, 3D skanerlash, konstruktiv va material tahlili	Arxitektor, muhandis, restavrator, arxeolog	Noto‘liq ma’lumot, yashirin nuqsonlar	Aniq texnik holat aniqlanadi
Konsepsiya	Saqlash, tiklash va adaptiv foydalanish variantlari	Ilmiy kengash, loyiha guruhi, mahalliy hokimiyat	Autentiklikka zarar, ortiqcha tijoratlashuv	Ilmiy asoslangan yechim tanlanadi

Moliyalashtirish	Budjet, grant, turizm daromadi, DXSh va homiylik	Buyurtmachi, moliya organi, donor, investor	Mablag‘ yetishmasligi, manfaatlar ziddiyati	Barqaror moliyaviy model shakllanadi
Restavratsiya	An’anaviy materiallar, konservatsiya, mustahkamlash	Restavrator, pudratchi, texnik nazorat	Material nomosligi, sifatsiz ijro	Obyektning xavfsizligi va qiyofasi tiklanadi
Monitoring	Ekspluatatsiya, raqamli nazorat, parvarish rejasi	Madaniy meros organi, balans saqlovchi, jamoatchilik	Qayta yemirilish, nazorat sustligi	Uzoq muddatli saqlanish ta’minlanadi

Manba: muallif tomonidan UNESCO, ICOMOS tamoyillari va zamonaviy ilmiy adabiyotlar asosida tuzildi.

Jadvaldan ko‘rinadiki, tarixiy obidalarni rekonstruksiya qilish loyiha siklining har bir bosqichida alohida boshqaruv talablarini yuzaga keltiradi. Diagnostika bosqichida xatoga yo‘l qo‘yilsa, keyingi loyiha qarorlari ham noto‘g‘ri bo‘lishi mumkin. Konsepsiya bosqichida turizm daromadlari yoki tashqi ko‘rinishga haddan tashqari urg‘u berish autentiklikni zaiflashtiradi. Moliyalashtirish bosqichida esa mablag‘ manbalari va madaniy merosni saqlash maqsadlari o‘rtasida muvozanat bo‘lishi zarur.

O‘zbekiston sharoitida Buxoro, Samarqand, Xiva va Shahrisabz kabi tarixiy shaharlarda rekonstruksiya loyihalari shaharsozlik bosimi, turizm oqimi, mahalliy aholi turmush tarzi va an’anaviy me’moriy muhitni saqlash kabi masalalar bilan chambarchas bog‘liq. Ayniqsa Buxoro tarixiy markazida an’anaviy uylar, mahalla tuzilmasi va hunarmandchilik muhitini saqlash alohida ahamiyatga ega. Vileikisning 2023-yildagi tadqiqoti Buxoroda madaniy merosni hujjatlashtirish va o‘zgarishlarni boshqarish uchun raqamli ma’lumotlar bazasini shakllantirish zarurligini ko‘rsatadi.

1-rasm. Tarixiy obidalarni rekonstruksiya qilish loyihalarida ustuvor omillarni baholash.

Manba: muallif tomonidan zamonaviy ilmiy manbalar va loyiha boshqaruvi mezonlari asosida tuzildi.

Diagrammada tarixiy obidalarni rekonstruksiya qilish loyihalarida eng muhim omillar sifatida hujjatlashtirish va HBIM, konstruktiv xavfsizlik hamda material mosligi ajratilgan. Bu uch omil loyiha natijasining ilmiy va texnik sifatini belgilaydi. Turizm va ijtimoiy foyda, mahalla va jamoatchilik ishtiroki hamda raqamli monitoring esa rekonstruksiya qilingan obyektning uzoq muddatli yashovchanligini ta'minlaydi. Demak, muvaffaqiyatli rekonstruksiya faqat qurilish ishlarini yakunlash bilan emas, balki obyektni kelgusida boshqarish modeli bilan ham belgilanadi.

Tarixiy obidalarni rekonstruksiya qilishda jamoatchilik ishtiroki alohida ahamiyatga ega. Mahalliy aholi yodgorlik atrofidagi madaniy muhitning doimiy tashuvchisi hisoblanadi. Agar rekonstruksiya faqat tashqi sayyohlar ehtiyojiga yo‘naltirilsa, tarixiy markazlarda “muzeylashuv” yoki mahalliy aholining siqib chiqarilishi xavfi paydo bo‘ladi. Shu sababli har bir loyiha oldidan manfaatdor tomonlar bilan maslahatlashuv, ijtimoiy ta’sirni baholash va ochiq axborot berish amaliyoti yo‘lga qo‘yilishi maqsadga muvofiq.

Rekonstruksiya ishlarida raqamli texnologiyalardan foydalanish istiqbolli yo‘nalishdir. 3D lazer skanerlash va fotogrammetriya obidaning mavjud holatini yuqori aniqlikda qayd etadi. HBIM modeli esa konstruktiv elementlar, bezaklar, materiallar, avvalgi ta’mirlar va kelajakdagi parvarish ishlari to‘g‘risidagi ma’lumotlarni yagona tizimda jamlaydi. Bu yondashuv keyingi restavratsiyalar uchun ham muhim ma’lumot bazasini yaratadi.

Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar an’anaviy restavratsiya bilimlarini almashtirmaydi, balki ularni kuchaytiradi. Tarixiy g‘isht, ganch, yog‘och, koshin va naqqoshlik elementlari bilan ishlashda mahalliy ustalar tajribasi, materialni qo‘l bilan his qilish va an’anaviy texnikani bilish zarur. Shuning uchun O‘zbekistonda restavratorlar, muhandislar va hunarmandlar uchun malaka oshirish dasturlarini kengaytirish, xalqaro tashkilotlar bilan amaliy treninglar tashkil etish dolzarb hisoblanadi.

TAKLIFLAR:

Tarixiy obidalarni rekonstruksiya qilish loyihalari samaradorligini oshirish uchun bir nechta amaliy yo‘nalish muhim hisoblanadi. Birinchidan, har bir yirik rekonstruksiya loyihasi oldidan majburiy ravishda ilmiy-tadqiqot va raqamli hujjatlashtirish bosqichi o‘tkazilishi lozim. Bu bosqichda arxiv, konstruktiv diagnostika, material tahlili, 3D model va fotofiksatsiya yagona elektron pasportga kiritilishi kerak.

Ikkinchidan, loyiha-smeta hujjatlari madaniy meros bo‘yicha mustaqil ilmiy-ekspert kengashi xulosasisiz tasdiqlanmasligi maqsadga muvofiq. Ekspertiza faqat tashqi ko‘rinishni emas, balki material mosligi, tarixiy qatlamlar, konstruktiv xavfsizlik va ekspluatatsiyadan keyingi parvarish rejasini ham baholashi zarur.

Uchinchidan, moliyalashtirish manbalari diversifikatsiya qilinishi kerak. Davlat budjeti bilan birga xalqaro grantlar, homiylik, turizm daromadlari, maxsus madaniy meros fondlari va ehtiyotkor davlat-xususiy sheriklik mexanizmlaridan foydalanish mumkin. Biroq DXSh yoki tijorat modeli madaniy meros obyektining asosiy qiymatini buzmasligi uchun shartnomalarda konservatsiya talablari va jamoatchilik manfaatlari qat’iy belgilanishi lozim.

To‘rtinchidan, rekonstruksiya qilingan obyektlar uchun ekspluatatsiya va monitoring rejasi ishlab chiqilishi zarur. Ko‘plab yodgorliklarda asosiy muammo ta’mir ishlari tugaganidan keyin parvarishning yetishmasligidir. Shu bois namlik, sho‘rlanish, yoriqlar, tashrif buyuruvchilar oqimi, mikroiqlim va muhandislik tizimlari muntazam nazorat qilinishi kerak.

Beshinchidan, mahalliy jamoatchilik va hunarmandlar loyiha jarayoniga jalb etilishi zarur. Bu nafaqat ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashni oshiradi, balki an’anaviy bilim va ko‘nikmalarni saqlashga ham xizmat qiladi. Tarixiy obidalarni rekonstruksiya qilish mahalliy iqtisodiyot, hunarmandchilik, ta’lim va turizm bilan bog‘langan holda amalga oshirilsa, loyiha natijasi barqarorroq bo‘ladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, tarixiy obidalarni rekonstruksiya qilish loyihalari madaniy merosni saqlash, hududiy rivojlanish va turizm salohiyatini oshirishning muhim yo‘nalishidir. Bunday loyihalarda asosiy maqsad obyektni zamonaviy ko‘rinishda qayta qurish emas, balki uning tarixiy-madaniy qiymatini saqlagan holda xavfsiz, foydalanishga yaroqli va jamiyat hayotiga mos shaklda tiklashdan iborat.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, rekonstruksiya loyihalarida ilmiy hujjatlashtirish, HBIM va 3D texnologiyalar, konstruktiv diagnostika, material mosligi, minimal aralashuv, jamoatchilik ishtiroki va uzoq muddatli monitoring hal qiluvchi ahamiyatga ega. O‘zbekiston sharoitida tarixiy shaharlar va madaniy meros obyektlarini rekonstruksiya qilishda UNESCO va ICOMOS tamoyillarini milliy huquqiy asoslar, mahalliy ustachilik an’analari va zamonaviy loyiha boshqaruvi bilan uyg‘unlashtirish zarur.

Kelgusida tarixiy obidalarni rekonstruksiya qilish bo‘yicha loyihalar nafaqat qurilish-pudrat ishlari sifatida, balki madaniy, iqtisodiy va ijtimoiy natijaga ega kompleks dastur sifatida baholanishi lozim. Ana shunda rekonstruksiya ishlari milliy merosni saqlash, xalqaro turizmni rivojlantirish, mahalliy aholi manfaatlarini himoya qilish va tarixiy muhitning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Pastukh, O., Gray, T. G., & Golovina, S. (2021). Reconstruction and restoration of historical monuments: International experience. Architecture and Engineering.
2. Vileikis, O. (2023). A strategy using heritage documentation for managing change of the historic centre of Bukhara. ISPRS Annals of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences.
3. Tunalı, S. K., & Güneş, S. (2024). Sustainability of historical buildings through reuse projects: A case study of the Kadıköy District in Istanbul. Journal of Design, Planning and Aesthetics Research.
4. Mocerino, C. (2024). Innovation and resilience in the redevelopment, restoration and digitalisation strategies of architectural heritage. Mediterranean Architectural Heritage.
5. Amato, A., Andreoli, M., & Rovai, M. (2021). Adaptive reuse of a historic building by introducing new functions: A scenario evaluation based on participatory MCA. Sustainability.
6. Korro Bañuelos, J., Rodríguez Miranda, Á., Valle-Melón, J. M., et al. (2021). The role of information management for the sustainable conservation of cultural heritage. Sustainability.
7. Šekularac, N., Ivanović-Šekularac, J., Petrovski, A., Macut, N., & Radojević, M. (2020). Restoration of a historic building in order to improve energy efficiency and energy saving. Sustainability.
8. UNESCO World Heritage Centre. Uzbekistan - World Heritage Convention.
9. UNESCO. (2023). Uzbekistan and UNESCO’s strong partnership for the preservation and promotion of World Heritage sites.
10. O‘zbekiston Respublikasi. “Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish to‘g‘risida”gi Qonun.